Jegyzet

(1) A jelen vizsgálat az *A magyar neveléstörténet-írás historiográfiája a neveléstörténeti monográfiák és tankönyvek tükrében (1848–1948)* című, T042678 számú OTKA-kutatás részét képezi.
(2) Érdekesség, hogy Lubrich nem a magyarosított formát használta, hanem az eredetit, holott a kor szokásának megfelelően a legtöbb nevet ő is magyaros alakban írta.
(3) Kiss Áron is majdnem szó szerint így fogalmaz. lásd Kiss, 1872. 101.
(4) Ez a nézet máig továbbél, s részét képezi egyfajta „naiv neveléstörténetnek".
(5) Karl von Raumer (1783–1865): német földrajztudós és pedagógus. Négykötetes *Geschichte der Paedagogik* című monográfiája az egyik legismertebb neveléstörténeti kézikönyv volt a 19. században.
(6) Ez a kritika – anélkül, hogy erőltetett párhuzamot szeretnék vonni –, nagyon hasonlatos ahhoz, amit később a „fekete pedagógia" képviselői fogalmaztak meg Rousseau ellen.
(7) Héber eredetű szó, lázadót, gonoszt, gonosz szellemet jelent. A Vulgatába néhány helyen már mint személynév kerül át és terjed el, innen ered, hogy a sátán szinonimájaként, a sötétség hercegének neveként vagy éppen a pokol egyik démonának megnevezéseként használják.
(8) Ez az idézet, habár eltérő fordításokban, minden könyvben szerepel.
(9) Ez a gondolat párhuzamot mutat az elemzések során felbukkanó nézettel, miszerint az Emil egy csábító stílusban megírt munka, melyet nagyon kritikusan kell olvasni és felhasználni. Raumernél is megtalálható ez a felvetés: „Az általam nyújtott kivonatos ismertetés érthetővé teszi, hogy miért neveztem az *Emil…*-t egy tanulságos és egyúttal csábító könyvnek. Tévutakra csábít Rousseau, amennyiben az igaz ságot hazugsággal, a jótékonyt a reménytelennel mesterségesen elegyíti úgy, hogy csak egy lankadatlanul figyelmes, kritikus olvasó tudja a jót a rossztól megkülönböztetni" („Der von mir gegebene Auszug wird es rechtfertigen, dass ich den Emil ein eben so lehrreiches als verführerisches Werk genannt habe. … Verführerisch wird Rousseau, indem er Wahrheit und Lüge, Heilsames und Heilloses aufs künstlich vermischt, so dass nur ein unausgesetzt wachsamer, kritischer Leser das Gute von Bösen scheidet...") (Raumer, 1872. 212.)
(10) Karl Schmidt, német pedagógus, akinek neveléstörténeti munkái számos kiadást és átdolgozást értek meg. A Kiss Áron által is említett, Richard Lange-féle átdolgozás 1867-ben jelent meg Göthenben. A tanulmányban idézett szerzők közül, Kiss Áron mellett, Lubrich Ágost és Dölle Ödön is egyértelműen forrásaikként jelölik meg *Geschichte der Paedagogik* c. munkáját, ami arra utal, hogy neki is jelentős szerepe lehetett a hazai Rousseau-recepció meglehetősen elutasító álláspontjának formálásában.

Irodalom

Dölle Ödön (1871): *A nevelészet története*. Lauffer Vilmos, Pest.
Erdődi János (1900): *Nevelés-történelem*. Lauffer Vilmos, Budapest.
Kiss Áron (1872): *A neveléstörténet kézikönyve, különös tekintettel Magyarországra.* Rosenberg, Pest.
Lubrich Ágost (1876): *A nevelés történelme.* II. rész. A keresztény vagy humanus nevelés korszaka. II. könyv. A ker. nevelés történelme a XVIII. és XIX. században. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest.
Molnár László (1884): *A nevelés történelme.* Lauffer Vilmos, Budapest.
Raumer, Karl von (1872): *Geschichte der Pädagogik.* Zweiter Teil, Vierte Auflage, Gütersloh.

Nóbik Attila
Neveléstudományi Tanszék, BTK, SZTE

Tipográfiai analfabétizmus

A szövegszerkesztőkkel megérkeztünk a tipográfiai analfabétizmus korába. Manapság sokan figyelmeztetnek a funkcionális analfabétizmus elterjedésére, melynek kevéssé hangsúlyozott része a szövegszerkesztők megjelenésének hatása.

Miközben egyre kevesebben olvasunk, kevesebbet is írunk, legalábbis kézzel. Annál többet azonban géppel: e-maileket, feljegyzéseket, leveleket, blogokat, dolgozatokat, falragaszokat. A nyomtatott betűk rendkívül könnyű előállításának egy korábban nem várt „mellékhatása" azonban rejtve marad. Azok, akik írnak-olvasnak és azok, akik ilyen-olyan okok miatt írni kénytelenek, a betűvetést ugyan ismerik, de a nyomtatott betűvel való bánásmód ismerete hiányzik

fegyvertárukból. Az általános műveltségnek ez is olyan eleme, amelyet nem a közoktatásból szerez meg az ember.

A tipográfia – a nyomtatott szöveg írásának és formázásának ismerete – szerves része a (helyes) írásnak. A befogadóhoz eljuttatandó üzenet hatékonysága is függ a tipográfia eszközeinek használatától. Itt két összefüggő dologról van szó: az írásjelek használatáról; a „tördelés", „szövegformázás" megfelelő módszereinek használatáról. Nem állíthatom, hogy ezeket nem tanítják az iskolában – alapjai benne vannak a középiskolai szövegszerkesztés tankönyvekben. Bár nem jó, de nem is tragédia, hogy – a tankönyvi példákból láthatóan – nem tipográfus ezeknek a tankönyveknek a szerzője. A nagyobb baj, hogy a diákok ennek ellenére úgy kerülnek ki az iskolákból, hogy – a 21. századi értelemben – nem tudnak írni. Azaz úgy, ahogy a gyakorlatban a legtöbbet írnak: számítógépen. Tudhatnak írni kézzel – mert a kézírás tanulásakor megtanulják a kézírásos írásjelek és a kézírásos írástechnikák alapjait –, ismerhetik a szövegszerkesztő használatát, ujjuk gyorsan rátalálhat a keresett jelre – ha ismerős géphez ülnek –, de nem ismerik a tipográfia elemeit. 15 évvel ezelőtt ez nem volt baj, mert azok, akik nyomtatott szöveget állítottak elő – nyomdai szedők, korrektorok – mind tanultak tipográfiát: ez volt a szakmájuk. Úgy tűnik, hogy ezek az ismeretek kellő – azaz írástudói – mélységgel továbbra is csak nekik vannak meg, de a tipográfia elemeit mégiscsak alkalmazzák mindazok, akik billentyűzetet ragadva nyomtatott betűket írnak. Az írásjelek helyes használatának éppolyan evidenciának kellene lennie, mint a helyesírásnak. A nyomtatott szöveg szerves része. Dehát furcsa is lenne, ha a boltban csak tervezőszerkesztői szakvizsgánk bemutatása után vihetnénk haza nyomtatónkat (lehet hogy csak képeket nyomtatok rajta).

Az írásjelek használatának tipográfiai jellemzőit a nyelvoktatáskor is tanítani kellene. Hiába tud ugyanis valaki tökéletesen beszélni vagy akár helyesen írni egy idegen nyelven, ha az írásjelek használata egyből elárulja idegenségét: a tipográfiai „akcentus" azonban nem színező elem, hanem hiba. Márpedig a gondolatjel, idézőjel, szóköz használatában jelentős különbségek vannak a különféle nyelvek között. A magyar szabályok nem alkalmazandók például angol szövegre és fordítva (még a brit és amerikai használat között is különbség van). Az írásjelekhez kapcsolódó szóköz használata a franciában, spanyolban egészen más, mint a magyarban. Ebbéli tudásunk már az első levelünkből is kiderül.

Írásjelek használata

Az írásjelek használatának tipográfiai szabályai épp olyanok, mint a helyesírási szabályok: a Magyar Tudományos Akadémia döntéseinek és a hagyományok eredményei. Nem lehet „rájönni", éppúgy, mint számos szó helyesírására sem. Következésképp: meg kell tanulni. A helyes használathoz pedig sokszor „magasabb szintű" szövegszerkesztő-kezelési ismeret szükséges: nem minden jel érhető el a billentyűzetről, nem mindegy, hogy hogyan készül a bekezdés behúzása, vagy milyen jellel indul egy párbeszéd.

A kommunikáció szakos egyetemistákhoz kapcsolódó tanítási tapasztalatom alapján lett világos számomra, hogy a középiskolából kikerülve az érettségizett diákok nem ismerik a nyomtatott betűk írásának szabályait. Nem is az a baj, hogy rosszul tanulták meg, hanem többségüknek eszükbe sem jutott, hogy ez a kérdés egyáltalán létezik. Holott ők valószínűleg a legérdeklődőbb írástudók (leendő újságírók) csoportjába tartoznak. Mi a helyzet a többiekkel? Az eredményt mind láthatjuk, ha megnézzük az

utcai falragaszokat, iskolai- (és egyetemi!) újságokat vagy a tanároknak a beadott házi dolgozatokat.

A szoftverek magyarításának hála, lassan túl vagyunk a kalapos ő-ű korszakán, de ez nem jelenti azt, hogy a Word automata javítóprogramja ne okozna további hibákat, karöltve annak használójával. (Az első feladat: megtanulni, hol kell kikapcsolni az „automatikus javítást".)

Néhány gyakori példa az írásjelek használatából: bár majd mindenki ismeri kézírásban a magyar idézőjel-használatot, számítógépnél azt fogadják el, amit a gép épp felkínál. Az amerikai eredetű, két kézzel mutogatott „ezt idézőjelben mondom" metaidézőjel sem a magyar használatot követi. A kötőjel és a gondolatjel között is nehéz különbséget tenni, lévén, hogy kézírásban általában nincs is különbség. A szóköz helyes használata szintúgy gondot és sorkezdő írásjeleket okozhat.

De akár olyan gyakorlati problémákról is szó lehet, hogy például egy titkárnő milyen betűtípust használjon, hogy levele harmadik fénymásolata is még olvasható legyen?

A dőlt és félkövér (és a többi) kiemelési módszer vagy a bekezdés előtti behúzás helyes használata éppúgy elsajátítandó, mint egy szakember számára a szakma hivatkozási / bibliográfiai hagyománya.

Mindez nem sok – beépíthető a meglévő órákba. Az alapokat, az írásjelek helyes használatát gyakorlatilag egy óra alatt el lehet mondani, egy félév alatt rutinná tenni – de ez nem történik meg.

Az írásjelek használatának tipográfiai jellemzőit a nyelvoktatáskor is tanítani kellene. Hiába tud ugyanis valaki tökéletesen beszélni vagy akár helyesen írni egy idegen nyelven, ha az írásjelek használata egyből elárulja idegenségét: a tipográfiai „akcentus" azonban nem színező elem, hanem hiba. Márpedig a gondolatjel, idézőjel, szóköz használatában jelentős különbségek vannak a különféle nyelvek között. A magyar szabályok nem alkalmazandók például angol szövegre és fordítva (még a brit és amerikai használat között is különbség van). Az írásjelekhez kapcsolódó szóköz használata a franciában, spanyolban egészen más, mint a magyarban. Ebbéli tudásunk már az első levelünkből is kiderül. (A magyar használattal egyedül a lengyel egyezik meg.)

Az interneten felnövekvő generáció még „veszélyeztetettebb": az internet kezdetektől továbbhagyományozódó tipográfiai korlátai miatt más szabályokat használnak a neten, mint nyomtatott szövegben (például az idézőjel, gondolatjel használata): aki csak ezzel találkozik, hiába ismeri a netes szokásokat, kinyomtatva ugyanez a szöveg már hibás lesz (az egyetemen találkoztam ilyen példákkal). Mindenesetre ma már két párhuzamos tipográfiai „kánon" létezik: egy internetes és egy nyomtatott.

A szövegformázás

A szövegformázás, tördelés is szakma – de ennek elemei már nem kőbe vésett szabályok. Hatékony, helyes használatuk felfedezhető önképzéssel is, de igazán jól csak a hagyományok és módszerek részletes tanulmányozása után tudjuk alkalmazni. A tördelés kicsit hasonló a festészethez: megfelelő munkával megtanulható egy szintig, de a tehetség és kreativitás nem hátrány. Csakhogy míg viszonylag kevesen festenek, rengetegen állítanak elő formázott szövegeket.

A szövegszerkesztő használatakor – vagy saját weboldal elkészítésekor – tucatnyi döntést hozunk, választunk a felkínált lehetőségek közül, de nem tudjuk megmagyarázni, miért ezt a betűtípust, kiemelési módszert, betűméretet, sortávolságot stb. választottuk. A választás „ösztönös", ami – némi iróniával – meglepően sok esetben olvasható végeredménnyel jár. A szövegformázás „formanyelvének" ismerete nélkül az ebben kódolt üzenetet olvasni sem tudjuk (tudatosan), kezdve onnan, hogy hiába vannak kifejezetten a képernyőről történő olvasásra tervezett betűtípusok, ha nem ismerjük, ezért nem használjuk őket.

Az interneten, képernyőről olvasott szövegeken szocializálódott fiatalok azok, akik valószínűleg a legtöbbet írnak, formáznak nyomtatott (képernyő-) betűs szövegeket: weblapokat, blogokat írnak. És

mégis ők azok, akik legkevésbé ismerhetik meg azt a formanyelvet, melyet a „klasszikus” (nyomtatott) tipográfia használ. A „rendszerfontok” mellett 2–3 betűtípus uralja a képernyőkön megjelenő szövegeket. Vajon mit jelent a „betűtípus” fogalma egy olyan fiatalnak, aki szinte csak ilyen, 15–20 képpontból álló betűket olvas? Ezek a szövegek általában „nem” vagy automatikusan (már-már véletlenszerűen) formázottak. Az „előre formázott” blog- és prezentációsablonok pedig még károsabbak, mert egyrészt vizuális homogenizációt eredményeznek, másrészt nullára csökkentik használójuk tipográfiai kreativitását. Ezáltal még gondolkoznia sem kell a felhasználónak a betűk formázásán – azaz a farok csóválja a kutyát.

A szövegszerkesztő használatakor – vagy saját weboldal elkészítésekor – tucatnyi döntést hozunk, választunk a felkínált lehetőségek közül, de nem tudjuk megmagyarázni, miért ezt a betűtípust, kiemelési módszert, betűméretet, sortávolságot stb. választottuk. A választás „ösztönös”, ami – némi iróniával – meglepően sok esetben olvasható végeredménnyel jár. A szövegformázás „formanyelvének” ismerete nélkül az ebben kódolt üzenetet olvasni sem tudjuk (tudatosan), kezdve onnan, hogy hiába vannak kifejezetten a képernyőről történő olvasásra tervezett betűtípusok, ha nem ismerjük, ezért nem használjuk őket.

A megoldás

Nem meglepő: az oktatás. Jelenleg ha oktatják, nem nyelvtan, hanem számítástechnika órán találkozik tipográfiával a középiskolás diák, ami akár természetes is lehet, hiszen akkor kerül elő a probléma, amikor a gép előtt ül az ember. Azonban talán mégis a magyartanárnak is feladata lenne, hogy ezeket az ismereteket rögtön akkor megtanítsa a diákjainak, amikor azok az első (otthon) nyomtatott dolgozataikat adják (vagy adnák) be (akár már az 5. osztály környékén) – és folyamatosan, a „fogalmazás-helyesírás-külalak” hármashoz (legalábbis én még így tanultam) hasonlóan, minden egyes nyomtatásban beadott anyag esetén a tipográfiai elemek helyes alkalmazását is értékelje. A magyartanár, a számítástechnika tanárral együttműködve (sőt a tördelésben akár a rajztanár bevonásával) tudná tanítani a tipográfia alapjait. A szövegformázás lehet ízlés dolga, de az írásjelek használata nem. Ehhez olyan tankönyvek kellenek, melyekből a tanár maga is megtanulhatja ezt az ismeretanyagot, azaz szinte az alapokról – a tanárképzéstől – kell belevinni az oktatási rendszerbe ezt az ismeret, mely az írásoktatással ma már egy szinten említendő. (Első közelítésben kiváló nyersanyagnak használható az Iskolakultúra formai követelményeit bemutató írás; *Iskolakultúra,* 2001, 12.)

Bár a tudatos tipográfiahasználatot is annak megkezdésekor kell(ene) megtanulni, ennek részletesebb megtanítása már – a realitásokat nézve – ma túlmutat az alapképzés lehetőségein.

Ha nem épül be az alapoktatásba, a nyomtatott írás ismerete továbbra is megmarad azon a szinten, amikor csak a beavatottak – tördelők, korrektorok, lapszerkesztők, írók, újságírók – ismerik ezeket az alapvető szabályokat, mások – csak a puszta betűket. A többi ízlés dolga.

Ezzel gyakorlatilag visszalépés történik, hiszen kézírásban sokkal inkább „ura volt” saját szövegének az ember, mint a nyomtatott betűk esetén, melynek „használati útmutatóját” nem ismeri.

És mielőtt nagyon megelégednénk saját tudásunkkal, próbáljunk meg diktálás alapján egy regényből egy párbeszédet helyes írásjelhasználattal leírni: lesz még tanulnivalónk.

Hargitai Henrik
Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet, BTK, ELTE